

ดร.กรรณิกา คำดี. 2559. “มุมมองของพระภิกษุ นักท่องเที่ยว ชุมชนที่มีต่อการท่องเที่ยว
วัดหนองแขวงพระอารามหลวง จังหวัดขอนแก่น” ใน วารสารวิถีสังคมมนุษย์. ปีที่ 4 ฉบับที่ 1
มกราคม - มิถุนายน. หน้า 249-265.

มุมมองของพระภิกษุ นักท่องเที่ยว ชุมชนที่มีต่อการท่องเที่ยว
วัดหนองแวงพระอารามหลวง จังหวัดขอนแก่น
Viewpoint of Buddhist Monks,
Tourists and Community Towards a Tour
of Nong Waeng temple, Khon Kaen Province

ดร.กรรณิกา คำดี*

Dr.Khanika Kamdee

* อาจารย์ สาขาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

บทคัดย่อ

การวิจัยเชิงคุณภาพนี้มีจุดประสงค์เพื่อศึกษามุมมองของพระภิกษุ นักท่องเที่ยว และคนในชุมชนที่มีต่อการท่องเที่ยววัดหนองแวงพระอารามหลวง จังหวัดขอนแก่น โดยการศึกษาข้อมูลเชิงเอกสาร (Documentary research) และการสัมภาษณ์เชิงลึกแบ่งกลุ่มสัมภาษณ์ออกเป็นพระภิกษุ 3 รูป นักท่องเที่ยวจำนวน 16 คน คนในชุมชน 3 คน รวมทั้งหมด 22 คน ผลการวิจัยพบว่า พระภิกษุยินดีที่มีการท่องเที่ยวในวัด โดยเฉพาะการท่องเที่ยวเชิงพุทธคือมาปฏิบัติธรรม รวมถึงการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมคือมาเยี่ยมชมโบราณสถาน หรือมาเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ เพราะเป็นการเดินทางท่องเที่ยวที่ก่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจทั้งในด้านรูปธรรมและนามธรรม เป็นการสร้างประโยชน์เกื้อกูลให้เกิดขึ้นแก่ทุกฝ่าย ทั้งผู้ที่เดินทางท่องเที่ยวและผู้ให้บริการ เป็นการท่องเที่ยวที่ให้เกิดความดีงามต่อตนเองและผู้อื่นในลักษณะเกื้อกูลกัน มุมมองของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการท่องเที่ยวเห็นด้วยที่วัดจะเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ โดยเฉพาะอย่างยิ่งให้มาปฏิบัติธรรมแต่ต้องมีการบริหารจัดการพื้นที่ให้เหมาะสม โดยแยกเขตปฏิบัติธรรมและเขตของสถานที่ท่องเที่ยวออกจากกันอย่างชัดเจน มุมมองของชุมชนที่มีต่อการท่องเที่ยวภายในวัด ชุมชนเห็นด้วยกับการท่องเที่ยวภายในวัด ทั้งการท่องเที่ยวในเชิงพุทธ โดยการเน้นการปฏิบัติธรรม การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และการท่องเที่ยวเพื่อพักผ่อนหย่อนใจ โดยให้เหตุผลคือจะก่อให้เกิดประโยชน์ในแง่เศรษฐกิจของประเทศไทย ด้านสาธารณสุขทำให้มีสุขภาพจิตดีขึ้น แต่วัดต้องเตรียมพื้นที่รองรับไว้รองรับในช่วงเทศกาล

คำสำคัญ : มุมมอง การท่องเที่ยว วัด

Abstract

This Qualitative research aims to analyze the viewpoint of Buddhist monks, Tourists and Communities towards a Tour of Nong Waeng temple in Khon Kaen province. Documentary research and proper interview will be used to search and study the data. Researcher will interview three Buddhist monks, sixteen tourists, and three local people. To the result, majority of Buddhist monks and tourists enjoyed to welcome tourists, traveling inside Buddhist temple for Buddhist practices, including visiting to the archaeological

sites for recreation. Tourism gains knowledge and comprehension in both concrete and abstract, and provides benefits to both tourists and tourism servicers by supporting each other to the view of tourists. The tourists accept to get Buddhist traveling to the temple, especially to practice Buddhist meditation. However, the Buddhist monks have to manage the field by separating the practice field from tourism field, clearly. To the opinion of the people in society, they agreed to get to the temple for Buddhist traveling in order to practice Cultural Tourism and recreation with the reason that makes benefits in terms of economy, Public health, mental health improved. The monks have to improve the car park to visitors during the festival.

Keywords: Viewpoint, Tourism, Temple

บทนำ

จังหวัดขอนแก่น ถือว่าเป็นศูนย์กลางของภาคอีสาน ทั้งในด้านภูมิศาสตร์ การคมนาคม การศึกษา รวมทั้งการท่องเที่ยว อาณาเขตบริเวณจังหวัดขอนแก่น เป็นแหล่งกำเนิดอารยธรรม วัฒนธรรมที่ทรงคุณค่ามาแต่ดึกดำบรรพ์ มีความเจริญรุ่งเรืองมานับพันปี จากหลักฐานการสำรวจบริเวณบ้านโนนนกทา บ้านนาดี ตำบลบ้านโคก อำเภอภูเวียง ได้ค้นพบเครื่องสำริดและเหล็กมีเครื่องมือเครื่องใช้เป็นขวาน รวมทั้งแบบแม่พิมพ์ที่ใช้หล่อ มีกำไลแขนสำริดคล้องอยู่ที่โครงกระดูกท่อนแขน ซ้อนกันหลายวง พบกำไลทำด้วยเปลือกหอย รวมทั้งพบแหวนเหล็กใน แสดงว่า มีการปั้นถ้วยชามใช้ในยุคนั้นแล้ว นอกจากนี้ยังพบขวานทองแดง อายุ 4,600-4,800 ปี เป็นหัวขวานหัวเดียวที่พบในประเทศไทย และมีอายุเก่าแก่ที่สุดในเอเชียอาคเนย์ การกำหนดอายุโดยคาร์บอนด์ 14 จากชั้นดินที่ 19 ปรากฏว่ามีอายุ 4,275 ปี นอกจากนั้นยังมีวัดและสถานที่ท่องเที่ยวที่สวยงาม ทรงคุณค่า เหมาะแก่การท่องเที่ยวผสมกับคำขวัญที่ว่า พระธาตุขามแก่น เสียงแคนดอกคูน ศูนย์รวมผ้าไหม ร่วมใจผูกเสี่ยว เที่ยวขอนแก่นนครใหญ่ ไดโนเสาร์สิรินธรเน่ สุดเท่เหรียญทองมวยโอลิมปิก

วัดหนองแขวง เป็นวัดพัฒนาตัวอย่าง ปี พ.ศ.2524 เป็นวัดพัฒนาดีเด่น ปี พ.ศ. 2526 และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ยกฐานะขึ้นเป็น พระอารามหลวง ปี พ.ศ. 2527) ตั้งอยู่ที่ถนนกลางเมือง ริมบึงแก่นนคร อำเภอเมืองภายในวัดหนองแขวงเมืองเก่าซึ่งเป็น พระอารามหลวง มีพระมหาธาตุแก่นนคร หรือพระธาตุเก้าชั้นฐานสี่เหลี่ยมกว้างด้านละ 50 เมตรเรือนยอดทรงเจดีย์จำลองแบบจากพระธาตุขามแก่น จัดสร้างขึ้นเนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี และ มหาหมิงคลานุสรณ์ 200 ปี เมืองขอนแก่น ความสูงขององค์พระธาตุฯ 80 เมตร มีพระจุลธาตุ 4 องค์ ตั้งอยู่ 4 มุมและมีกำแพงแก้วพญานาค 7 เศียรล้อมรอบ เป็นศิลปะสมัยทวารวดีผสมผสานศิลปะ อินโดจีน ซึ่งเป็นลักษณะแบบชาวอีสานปากแหว่ วัดหนองแขวงเดิมชื่อวัดเหนือ ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2332 พร้อมกับวัดกลาง และวัดธาตุโดยท้าวเพี้ยเมืองแพน เจ้าเมืองคนแรก ณ บ้านบึงบอน (บึงแก่นนคร) พ.ศ. 2354 ท้าวจามบุตร ท้ายเพี้ยเมืองแพน เจ้าเมืองคนที่ 2 ได้ย้ายเมืองไปอยู่บ้านดอนพันชาติ เขตเมืองมหาสารคาม (บ้านโนนเมือง ตำบลแพ่งอำเภอ โกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม) บ้านบึงบอนจึงกลายเป็นเมืองเก่าตั้งแต่นั้นมา ปัจจุบันตั้ง อยู่ เลขที่ 593 ถนนกลางเมือง ตำบลในเมือง อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่นได้รับ พระราชทานวิสุงคามสีมาครั้งแรก เมื่อปี พ.ศ. 2442 โดยพระยานครศรีบริรักษ์ (อุ) และ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาครั้งสุดท้ายเมื่อวันที่ 27 สิงหาคม พ.ศ. 2527 เขต วิสุงคามสีมา กว้าง 40 เมตร ยาว 80 เมตร มีเนื้อที่ดินที่ตั้งวัด 26 ไร่ 65 ตารางวา โดยมี หนังสือแสดงกรรมสิทธิ์เป็นโฉนด 713 เลขที่ 28 หน้าสำรวจ 794 เล่มที่ 8 หน้า 13 ลักษณะ พื้นที่ตั้งวัดและบริเวณโดยรอบเป็นที่ราบเรียบ เป็นลักษณะ 6 เหลี่ยม มีหมู่บ้านล้อมรอบ สามด้านและมีบึงแก่นนครอยู่ทางทิศตะวันออกของวัด เคยได้รับรางวัลเป็นวัดพัฒนา ตัวอย่าง ปี พ.ศ. 2524 เป็นวัดพัฒนาดีเด่น ปี พ.ศ. 2526 และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ยกฐานะขึ้นเป็น พระอารามหลวง ปี พ.ศ. 2527ปัจจุบันตั้งอยู่ เลขที่ 593 ถนนกลางเมือง ตำบลในเมือง อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาครั้งแรก เมื่อปี พ.ศ.2442 โดยพระยานครศรีบริรักษ์ (อุ) และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา ครั้งสุดท้าย เมื่อวันที่ 27 สิงหาคม พ.ศ. 2527 เขตวิสุงคามสีมา กว้าง 40 เมตร ยาว 80 เมตร มีเนื้อที่ดินที่ตั้งวัด 26 ไร่ 65 ตารางวา โดยมีหนังสือแสดงกรรมสิทธิ์เป็นโฉนด 713 เลขที่ 28 หน้าสำรวจ 794 เล่มที่ 8 หน้า 13

วัดหนองแขวงมีสถานที่โดดเด่นคือ พระมหาธาตุแก่นนครภายในองค์พระธาตุมีอยู่ 9 ชั้น คือ

ชั้นที่ 1 เมื่อเดินขึ้นภายในพระธาตุบริเวณชั้นแรกเป็นหอประชุมมีพระบรมสารีริกธาตุ ประดิษฐานอยู่บนบุษบกและพระประธาน 3 องค์อยู่ตรงกลาง ท่านจะพบกับที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าส่วนอุรังคธาตุ (ส่วนอก) และพระธาตุของพระสาวกประมาณ 100 องค์ที่บรรจุอยู่ในโถแก้วจะอยู่ในตู้กระจกด้านซ้ายมือของที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุพระพุทธเจ้า ถัดจากโถงตรงกลางมาด้านซ้ายมือประมาณสองเมตร จะเป็นโต๊ะที่เตรียมไว้สำหรับตักบาตร ที่เรียกว่า “ตักบาตร 108” โดยใช้เหรียญในการตักบาตรนั้น ทั้งนี้เชื่อว่าหากใครได้ ตักบาตรซึ่งสมมติว่าเป็นตัวแทนพระสาวกของพระพุทธเจ้า ทั้ง 108 องค์และจะเกิดความเป็นสิริมงคลแก่ตนเองและครอบครัว

ชั้นที่ 2 เป็นพิพิธภัณฑ์ของชาวอีสานโดยเก็บรวบรวมข้าวของเครื่องใช้ในอดีตที่ค่อนข้างหาได้ยากในปัจจุบัน พร้อมทั้งมีการวาดลวดลายบนผนังที่เกี่ยวกับข้อห้ามของคนอีสาน ที่เรียกว่า “คะลำ” ซึ่งเป็นแนวประพฤติตนในการอยู่ร่วมกันของชาวอีสาน โดยแต่ละภาพก็หมายถึงข้อห้ามแต่ละข้อ ซึ่งมีทั้งหมด 35 ข้อ

ชั้นที่ 3 เป็นหอปริยัติบานประตูหน้าต่างเขียนลวดลายเบญจรงค์และภาพแกะสลักนิทานเรื่องนางผมหอม เป็นนิทานที่ได้เล่าสืบต่อกันมาแต่โบราณของชาวอีสาน และในชั้นที่สามนี้ได้รวบรวมตาลปัตร พัดยศและเครื่องอัฐบริขารของพระภิกษุสงฆ์ที่มีชื่อเสียงในจังหวัดขอนแก่น

ชั้นที่ 4 เป็นหอปริยัติธรรม ภายในมีพิพิธภัณฑ์ที่รวบรวมของเก่า บานประตูหน้าต่าง ภาพพระประจำวันเกิด เทพประจำทิศ

ชั้นที่ 5 เป็นหอพิพิธภัณฑ์ มีบริขารของหลวงปู่พระครูปลัดบุษบา สุมนโณอดีตเจ้าอาวาสวัด บานประตูหน้าต่างแกะสลักภาพพุทธชาดก

ชั้นที่ 6 เป็นหอพระอุปัชฌายจารย์ บานประตูหน้าต่างแกะสลักนิทานชาดกเรื่องเวสสันดร

ชั้นที่ 7 เป็นหอพระอรหันต์สาวก บานประตูหน้าต่างแกะสลักนิทานเรื่องพระเตมีย์ใบ้

ชั้นที่ 8 เป็นหอพระธรรม เป็นที่รวบรวมพระธรรม คัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา มีพระไตรปิฎก ฯลฯ บานประตูแกะสลักรูปพรหม 16 ชั้น

ชั้นที่ 9 เป็นหอพระพุทธรูป ตรงกลางมีบุษบกเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธรูปเจ้า บานประตูแกะสลักภาพ 3 มิติรูปพรหม 16 ชั้น และสามารถชมทัศนียภาพของตัวเมืองขอนแก่นได้ทั้ง 4 ด้านโดยเฉพาะทางด้านทิศตะวันออกสามารถมองเห็นทิวทัศน์ของบึงแก่นนครที่สวยงาม

พระอุโบสถหลังเล็กศาลาลาย ประดิษฐานพระพุทธรูป 9 ปาง กำแพงแก้วและซุ้มประตูพระอุโบสถหลังใหม่ ศาลาสมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ 17 วัดพระเชตุพน ตำหนักสมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ 18 วัดราชบพิธ ตำหนักสมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ 19 วัดบวรนิเวศวิหาร ภูมิสมเด็จพระพุฒาจารย์อาจ วัดมหาธาตุและภูมิสมเด็จพระพุฒาจารย์เกี่ยว วัดสระเกศ

ภาพประกอบที่ 1 พระมหาธาตุแก่นนคร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษามุมมองของพระภิกษุ นักท่องเที่ยว และคนในชุมชนที่มีต่อการท่องเที่ยว วัดหนองแวง

วิธีการดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยเรื่องนี้ผู้วิจัยอาศัยระเบียบวิธีวิจัยทางคุณภาพสำหรับแสวงหารวบรวม และศึกษาวิเคราะห์ ข้อมูล เนื้อหาทางลึก โดยวิธีการสัมภาษณ์ พระภิกษุ นักท่องเที่ยว ผู้นำชุมชนและชาวบ้านในชุมชน ประกอบการศึกษาวิจัยการวิจัยทางเอกสาร (Documentary research) โดยมีวิธีการคือ

- 1) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม โดย ทำการสังเกตทั้งวิถีชีวิตและพฤติกรรมของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในละแวกวัดซึ่งถูกจัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงศาสนา
- 2) การสัมภาษณ์เชิงลึก โดย ทำการสัมภาษณ์ภิกษุของวัดที่ได้ลงพื้นที่ศึกษารวมถึงสัมภาษณ์ชาวบ้านที่เข้ามามีส่วนได้ส่วนเสียกับการจัดการบริหารวัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว สัมภาษณ์นักท่องเที่ยว ส่วนเครื่องมือที่ใช้ในการสัมภาษณ์เชิงลึก ได้แก่ แบบสัมภาษณ์

จากนั้นรวบรวมและประมวลผลข้อมูลทั้งหมดมาศึกษาวิเคราะห์ตามขั้นตอน กระบวนการและวัตถุประสงค์การวิจัยที่กำหนดไว้ โดยนำข้อมูลที่ได้จากกระบวนการศึกษาที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นคือสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์เชิงลึก มาพิจารณา ร่วมกับข้อมูลที่ศึกษาจากเอกสารและกำหนดบทบาทผู้วิจัย

ผลการศึกษา

มุมมองของพระภิกษุในการจัดการท่องเที่ยววัด

ยินดีที่มีการท่องเที่ยวในวัดโดยเฉพาะท่องเที่ยวเชิงพุทธคือ มาปฏิบัติธรรม รวมถึงการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมคือ มาเยี่ยมชมโบราณสถาน แม้จะมาเพื่อพักผ่อนหย่อนใจก็ยินดีเพราะ

1. เป็นการเดินทางท่องเที่ยวที่ก่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ ทั้งในด้านรูปธรรมและนามธรรม กล่าวคือ เป็นการศึกษาหาความรู้จากสิ่งที่มองเห็นจากภายนอก ทั้งทางธรรมชาติ และทางศิลปวัฒนธรรม แล้วมองสรรพสิ่งโดยเป็นองค์รวม ให้เกิดความเข้าใจในความหมาย และซาบซึ้งถึงภายในอันเป็นนามธรรม และสามารถปฏิบัติต่อสิ่งต่างๆ อย่างเกื้อกูลซึ่งกันและกัน
2. เป็นการสร้างประโยชน์เกื้อกูลให้เกิดขึ้นแก่ทุกฝ่าย ทั้งผู้ที่เดินทางท่องเที่ยวและผู้ให้บริการ รวมถึงสถานที่ท่องเที่ยว โดยมีให้มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรมของชุมชนนั้นๆ หรือให้มีผลกระทบน้อยที่สุด

3. เป็นการท่องเที่ยวที่ทำให้เกิดความดีงาม ต่อดตนเองและผู้อื่นในลักษณะเกื้อกูลกัน กล่าวคือ เป็นการเยี่ยมเยือน ชื่นชม ชุมชน สังคม และวัฒนธรรมอย่างมีคุณค่าร่วมกัน
4. เป็นการท่องเที่ยว ที่ยึดหลักของ ศิล สมาธิ ปัญญา กล่าวคือ มีข้อปฏิบัติทางกาย วาจา ร่วมกันในทางที่ถูกต้อง ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น และยึดมั่นในหลักของความถูกต้องและเป็นธรรม
5. เป็นการท่องเที่ยวที่ก่อให้เกิดการพัฒนาต่อดตนเอง ชุมชน สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมร่วมกันอย่างสร้างสรรค์

วัดมีแนวทางปฏิบัติเกี่ยวกับการท่องเที่ยว คือ

1. ยึดหลักการปฏิสังขาร คือ อามิสปฏิสังขาร และธรรมปฏิสังขาร กล่าวคือ อามิสปฏิสังขาร เป็นการต้อนรับ เชิญชวน ให้ท่องเที่ยวในด้านรูปธรรม คือการท่องเที่ยวไปยังสถานที่ต่างๆ ทั้งทางธรรมชาติและวัฒนธรรม เพื่อชื่นชมความงดงามจากภายนอก และควรให้มีธรรมปฏิสังขาร คือการให้เกิดความรู้ความเข้าใจ ชาบซึ่งถึงนามธรรมที่อยู่ภายในของสิ่งต่างๆ เหล่านั้น มีความเข้าใจอันดีในระหว่างเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน และเพื่อให้เกิดการดำรงชีวิตที่ถูกต้องจากความรู้ในทางธรรมะ คือความจริงแห่งชีวิตและสรรพสิ่งที่ทุกคนควรปฏิบัติต่อกัน
2. ยึดหลักความถูกต้องและเป็นธรรมในบทบาทและหน้าที่ของบุคคลที่เกี่ยวข้อง เช่น พระสงฆ์และบุคคลในวัดให้เกียรติแก่นักท่องเที่ยว ไม่หลอกลวงนักท่องเที่ยวในทางเสียหาย รักษาความเป็นเอกลักษณ์และวัฒนธรรม วิถีของชุมชน หรือของสังคมนั้นๆ รวมถึงไม่ทำลายแหล่งท่องเที่ยว หรือขโมยความหลากหลายทางชีวภาพ อันเป็นทรัพยากรท้องถิ่น รวมทั้งรักษาความสะอาดด้วย

มุมมองของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการท่องเที่ยว

โดยภาพรวมกลุ่มผู้ให้สัมภาษณ์เห็นด้วยที่วัดจะเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธโดยเฉพาะอย่างยิ่งให้มาปฏิบัติธรรม วัดนี้มีชื่อเสียงคู่บ้านคู่เมือง ครูบาอาจารย์ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบอาศัยอยู่เป็นระยะเวลาช้านาน เพราะฉะนั้นคนที่มาที่นี้ต้องมีบุญบารมีมาแต่ปางก่อน จึงได้เดินทางมาด้วยความเลื่อมใสศรัทธามีความชัดเจนของข้อมูล ทางประวัติศาสตร์ของวัดและชุมชน มีมรดกทางภูมิปัญญา ความร่วมมือ ความร่วมมือเป็นสุขของวัดที่มีอยู่แล้วและมีความสะดวก มีร้านค้าขาย ห้องน้ำสะอาด แต่ต้องมีการบริหารจัดการพื้นที่ให้เหมาะสม

โดยแยกเขตปฏิบัติธรรมและเขตของสถานที่ท่องเที่ยวออกจากกันอย่างชัดเจน เพื่อไม่ให้เป็นการรบกวนนักท่องเที่ยวที่มาปฏิบัติธรรมหรือการปฏิบัติธรรมของพระภิกษุ และยังเป็นประโยชน์ต่อการบ่มเพาะปลูกจิตสำนึกในการเผยแผ่ศาสนาโดยให้เหตุผลดังนี้

1. ช่วยกระตุ้นให้คนในชุมชนเกิดความรักและผูกพันต่อบ้านเกิดของตนเอง รวมถึงสร้างความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมท้องถิ่น
2. วัดก็ได้พัฒนาส่งเสริมให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีศักยภาพในการจัดกิจกรรมทางศาสนาเพื่อพัฒนาจิตใจของคนไปพร้อม ๆ กับการไปท่องเที่ยวยังวัดต่าง ๆ ไม่ว่าจะ เป็นชาวไทยและชาวต่างประเทศ
3. เกิดการเดินทางเพื่อทัศนศึกษาแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากปรัชญาและศานา หาคความรู้อัจธรรม
4. ในโลกสมัยใหม่ ไม่ว่าจะเป็นเศรษฐกิจ สังคม การเมือง มีความเปลี่ยนแปลง อยู่ตลอดเวลาจึงทำให้ผู้คนสับสนวุ่นวายใจเป็นเหตุให้คนแสวงหาที่พึ่งทางจิตใจ วัดจึงควร เปิดโอกาสให้ผู้คนเข้ามาวัดไม่ว่าจะในมิติของการพักผ่อนหย่อนใจ เพื่อความสำราญ ในปัจจุบันการท่องเที่ยวได้กลายเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตมนุษย์ เพราะมนุษย์ต้องการเดินทางไปสู่สถานที่แปลกใหม่เพื่อหลีกเลี่ยงชีวิตอันซ้ำซากจำเจ กล่าวคือ ต้องการเปลี่ยนบรรยากาศ และหาประสบการณ์ใหม่ ๆ ในแหล่งท่องเที่ยว หรือต้องการเดินทางเพื่อพักผ่อนหย่อนใจ
5. เป็นผลรวมที่แสดงให้เห็นถึงกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดจากการผสมผสานระหว่าง การให้บริการและการอำนวยความสะดวกให้แก่นักท่องเที่ยว ซึ่งประกอบไปด้วย หน่วยงานของรัฐบาล ที่จะต้องสนับสนุนในด้านการคมนาคม การเข้าออกประเทศ การรักษาความปลอดภัย เป็นต้น
6. ส่วนในการบริการของภาคเอกชน มีการสนับสนุนในด้านที่พักแรม บริษัท นำเที่ยว ร้านอาหาร การขนส่ง สินค้าที่ระลึก เป็นต้น ส่วนผลรวมในประการสุดท้ายก็คือ การต้อนรับและการเป็นเจ้าบ้านที่ดีของประชาชนในชุมชนที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว นั้น ๆ

วัดนี้เป็นวัดศักดิ์สิทธิ์ มีชื่อเสียงด้านการท่องเที่ยวและปฏิบัติธรรม นักท่องเที่ยวที่มาต้องสำรวมระวัง ไม่เผลอเผลอโดยไม่สำรวม จะก่อเกิดปัญหาหลายด้าน คือ

1. เป็นบ่อกำเนิดกามคุณ 5 คือ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัสอันเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดกามคุณทั้ง 5 นี้เป็นสิ่งที่ผู้ปฏิบัติควรหลีกเลี่ยง ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า คนพาลบางคนในโลกนี้เป็นผู้บ้าเรออยู่ด้วยกามคุณทั้ง 5 ข้อนี้เป็นการประกอบตนให้ติดอยู่ด้วยกามคุณ

ทั้ง 5 การแต่งตัวที่ไม่เหมาะสมของสุภาพสตรีในยุคประจจุบันที่มีการนุ่งห่มที่วาบหวิว เกินงาม จนในบางแห่งมีการเตรียมผ้าไว้สำหรับสตรีที่แต่งตัวไม่เหมาะสมกับการเข้าวัด หากมีการแต่งกายที่ไม่เหมาะสมล่อแหลมขัดกับวัฒนธรรมไทย อาจทำให้พระภิกษุที่ยังไม่มีความตั้งมั่นก็อาจจะหวั่นไหวได้

2. ความไม่เจียบสัจด์ ربกวนสมาธิพระพระต้องการอยู่กับธรรมชาติอยู่ในที่ สัจด์เพื่อให้ภิกษุได้ฝึกสมาธิ พิจารณาตนเอง ตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า การปฏิบัติ เช่นนี้ต้องอาศัยความเจียบสัจด์ของธรรมชาติเป็นอย่างมาก แต่หากวัดซึ่งเป็นที่พำนักของ พระภิกษุเป็นสถานอันไม่เอื้อประโยชน์แก่การประพฤติปฏิบัติได้ ก็ย่อมเป็นการทำลาย พุทธศาสนา ดังนั้นการที่จะพัฒนาวัดให้กลายเป็นสถานที่ยาวนนี้ถ้าไม่แบ่งเขตชัดเจนก็จะ เป็นการทำลายวัด ดังที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า เสียงนก เสียงกา เสียงน้ำไหล เสียงฟ้าผ่า เสียงเหล่านี้ไม่เป็นอันตราย แต่เสียงคนเป็นอันตรายต่อการปฏิบัติธรรม

3. ไม่เป็นไปเพื่อบรรลุดุธรรม หากวัดกลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวผู้คนก็จะเดินทาง มาเป็นจำนวนมาก สถานที่ใดเมื่อมีผู้คนมากขึ้นย่อมเป็นที่ไม่สงบ เมื่อความสงบไม่มีการปฏิบัติธรรมย่อมเป็นไปไต่ยาก ความยินดีในการคลุกคลีด้วยหมู่คณะเป็นปฏิปักษ์ต่อ ความยินดีในที่สัจด์ การดูมหรสพเป็นปฏิปักษ์ต่อผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย การติดต่อกับมาตุคามเป็นปฏิปักษ์ต่อพรหมจรรย์ เสียงเป็นปฏิปักษ์ต่อปฐมฌาน วิตกวิจารณ์เป็นปฏิปักษ์ต่อหุตติยฌาน

4. เป็นภาระแก่ภิกษุ สามเณร หากนักท่องเที่ยวมาากทำให้เป็นภาระแก่ พระภิกษุ สามเณร ที่จะต้องทำความสะอาดเพิ่มมากขึ้น ข้อวัตรปฏิบัติของพระภิกษุ สามเณร นอกจากจะได้ปฏิบัติธรรม รักษาศีล เจริญภาวนาแล้ว ยังต้องมีหน้าที่รับผิดชอบ ความสะอาดบริเวณวัด หากมีคนภายนอกเข้ามามาก ภายในวัดก็จะมีคามไม่เป็นระเบียบ เรียบร้อย ความสกปรกจากผู้ที่มาเที่ยววัดอันเป็นสถานที่สงบ อย่างสถานที่ที่ต้องใช้ร่วมกันของคนจำนวนมาก เช่น ห้องน้ำซึ่งจะต้องมีผู้ใช้ ขณะที่เป็นสิ่งปฏิกูล ขยะมูลฝอย ที่มี มาพร้อมกับนักท่องเที่ยว ล้วนก่อให้เกิดความสกปรกแก่วัด ซึ่งจะไม่เหมาะเพราะมีสิ่งปฏิกูล มาก หน้าที่ทำความสะอาดพระต้องรับผิดชอบเพิ่มจากหน้าที่เดิมที่มีอยู่แล้ว จึงเป็นการ เพิ่มภาระให้แก่พระภิกษุ สามเณร ปัญหาฝุ่นละออง ปัญหามลพิษที่มาจากยานพาหนะของ นักท่องเที่ยว ปัญหาฝุ่นละออง มลพิษจากยานพาหนะจะประกอบไปด้วยฝุ่นควันจาก ท่อไอเสีย ทำให้บรรยากาศภายในวัดมีสารปนเปื้อนจากเขม่าของรถยนต์ ซึ่งจะส่งผล กระทบต่อสุขภาพร่างกายของพระภิกษุ สามเณร อันจะก่อให้เกิดโรคร้ายต่างๆ

มุมมองของชุมชนที่มีต่อการท่องเที่ยวภายในวัด

ผู้ให้สัมภาษณ์ให้ความเห็นว่า ชุมชนต้องการให้มีการท่องเที่ยวภายในวัด ทั้งการท่องเที่ยวในเชิงพุทธ โดยการเน้นการปฏิบัติธรรม การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และการท่องเที่ยวเพื่อพักผ่อนหย่อนใจทั้งสามแนว โดยให้เหตุผลดังต่อไปนี้

1. เกิดประโยชน์ในแง่เศรษฐกิจของประเทศไทย ได้ขายสินค้า อุปโภคและบริโภค การมีร้านค้าจะทำให้ชุมชนสามารถนำผลิตผลที่ได้จากชุมชนมาจัดจำหน่ายก่อให้เกิดเศรษฐกิจชุมชนดีขึ้น
2. ด้านสาธารณสุข สุขภาพจิตดีขึ้น เพราะมีแหล่งพักผ่อนหย่อนใจผ่อนคลายความเครียด ได้ปฏิบัติธรรม
3. การที่มีนักท่องเที่ยวมาจำนวนมาก อาจมีปัญหาด้านการคมนาคม การเดินทางสัญจรของคนในชุมชนไม่สะดวก ดังนั้น วัดต้องเตรียมพื้นที่รอบนอกในการจอดรถในช่วงเทศกาล วัดควรจัดให้มีรถขนาดใหญ่บริการรับส่งนักท่องเที่ยวระหว่างวัดและบริเวณพื้นที่รอบนอกในการจอดรถ
4. ด้านคุณค่าทางวัฒนธรรมและประเพณี การท่องเที่ยวสามารถส่งเสริมการทำนุบำรุงประเพณีและวัฒนธรรมดั้งเดิม รวมทั้งช่วยส่งเสริม การอนุรักษ์ การปกป้องมรดกของท้องถิ่น
5. เป็นการฟื้นฟูงานฝีมือ ศิลปะ วัฒนธรรมดั้งเดิมของท้องถิ่นขึ้นมาใหม่ เพื่อเพิ่มรายได้ให้กับคนในชุมชน
6. การท่องเที่ยวส่งเสริมการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน โดยผ่านกิจกรรมที่วัดจัดขึ้น
7. ความภูมิใจของชุมชนท้องถิ่น คนในชุมชนเกิดความรักความผูกพันต่อวัด
8. เกิดความใส่ใจในการอนุรักษ์รู้สึกหวงแหนศาสนสถานเพิ่มขึ้น
9. องค์กรของรัฐที่รับผิดชอบควรส่งเสริมด้านงบประมาณอย่างจริงจัง
10. ทุกฝ่าย ควรพยายามรักษาศาสนสถานมิให้เสื่อมโทรมไปมากกว่านี้
11. การท่องเที่ยวจะก่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจในการพัฒนาตนเองและจิตใจ คือ มองสรรพสิ่งจากรูปรูปธรรมและนามธรรมให้เป็นองค์รวมและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน พร้อมทั้งสามารถปฏิบัติต่อเพื่อนมนุษย์ และสรรพสิ่งอย่างเกื้อกูล
12. เพิ่มการดำเนินงานและประชาสัมพันธ์ให้เกิดขึ้นในกิจกรรมการท่องเที่ยวของวัดในฐานะที่เป็นดินแดนแห่งพระพุทธศาสนา

อภิปรายผลและสรุป

การท่องเที่ยววัดมีอิทธิพลต่อทั้งสภาพจิตใจของปัจเจกบุคคลตลอดคลั่งกับงานวิจัยของพระครูศรีปริยัตยาภิวังคน (2555: 93-95) เนื่องจากวัดคือรากฐานที่สอนทั้งหลักการและแนวประพฤติปฏิบัติในการพัฒนาชีวิตทางศาสนาให้แก่ผู้คน วัดคือระบบสัญลักษณ์ที่สังคมไทยพากันยึดถือมีบทบาทสำคัญยิ่งในการขัดเกลาพฤติกรรมของผู้คนผ่านสิ่งที่เรียกว่าวัฒนธรรมทั้งคตินิยมและวัตรธรรมแล้ว มีอิทธิพลต่อการจัดระเบียบสังคม วัดก็เป็นองค์ประกอบสำคัญยิ่งของวัฒนธรรมที่ส่งผลกระทบต่อระบบการศึกษา ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม โลกทัศน์ ชีวิตทัศน์ และวิถีชีวิต สอดคล้องกับอมรา พงศาพิชญ์ (2541) วัดซึ่งเป็นตัวแทนของพระพุทธศาสนาก็ยังถือว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญมากของวัฒนธรรมหลักของสังคมไทย

การท่องเที่ยววัดยังมีส่วนสัมพันธ์กับสถาบันเศรษฐกิจ โดยแนวคิดนี้สืบเนื่องมาจากทฤษฎีของ แมกซ์เวเบอร์ (Max Weber) ที่พยายามชี้ให้เห็นว่าศาสนานั้นเกี่ยวข้องกับ การพัฒนาระบบเศรษฐกิจแบบมีทุนนิยม เป็นต้น จากการสัมภาษณ์นักท่องเที่ยวที่มวัดสามารถแบ่งนักท่องเที่ยวออกเป็น 3 กลุ่ม คือ แนวพุทธ แนววัฒนธรรม และแนวพักผ่อนหย่อนใจ ซึ่งการท่องเที่ยวแนวพักผ่อนหย่อนใจจะสอดคล้องกับแนวคิดของ วิคเตอร์ และ อีดิธเทอร์เนอร์ (Victor and Edith Turner) ที่เสนอว่า หากการแสวงบุญเป็นส่วนหนึ่งของ การท่องเที่ยว นักท่องเที่ยวก็คล้ายกับนักแสวงบุญ การท่องเที่ยวแนวพักผ่อนหย่อนใจยังสอดคล้องกับแนวคิด เนลสัน เกรเบิร์น (Nelson H.H. Graburn) ได้อธิบายถึงแนวคิดของตนว่า มนุษย์ถูกควบคุมให้อยู่ในระเบียบของเวลา การทำงานจะถูกแยกออกจากเวลาพักผ่อนในช่วงสั้นๆ ซึ่งในสังคมประเพณีดังกล่าว เวลาแบบนี้คือเวลาทางศาสนา การท่องเที่ยวแนวพักผ่อนหย่อนใจยังสอดคล้องกับแนวคิดของ ฮุยซิงกา (Huizinga) เรียกมนุษย์ว่าเป็นผู้ที่ชอบสนุก (Homo Luden) โดยกล่าวว่า การเล่นไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นนอกเวลาทำงาน แต่อาจเกิดขึ้นเป็นจริงเป็นจังระหว่างมนุษย์ ซึ่งเป็นคำกล่าวที่ตรงกับแนวคิดของเทอร์เนอร์ ที่เรียกสภาวะนี้ว่า ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวที่มีภาวะอยู่นอกเหนือโครงสร้างสังคม (Communitas) ซึ่งนักท่องเที่ยวจะมีความรู้สึกเดียวกันว่าตนเองสนุกสนานบันเทิง และอยู่นอกเวลาทำงานปกติ อาจกล่าวได้ว่าหน้าที่ของการท่องเที่ยวเหมือนกับการเล่นสนุก เล่นเกมส์ การพักผ่อน การประกอบพิธีกรรม และกิจกรรมอื่น ๆ ที่อยู่นอกระเบียบกิจกรรมเหล่านี้ก่อให้เกิดการเรียนรู้ และทำให้พบสิ่งใหม่ ๆ ซึ่งจำเป็นต่ออารมณ์ความรู้สึก

นึกคิดและจิตใจของมนุษย์

นอกจากการท่องเที่ยวแนวพักผ่อนหย่อนใจแล้ววัดยังเน้นการท่องเที่ยวแนวพุทธ ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวเพื่อปฏิบัติธรรมพัฒนาจิตใจ จึงมีความแตกต่างจากแนวคิดของนักสังคมมานุษยวิทยา ที่กล่าวมาข้างต้น เนื่องจาก การท่องเที่ยวแนวพุทธจะตั้งใจไปฝึกปฏิบัติ เพื่อพัฒนาตนเองอย่างจริงจัง เพื่อเป็นการสร้างความสัมพันธ์อันดีงามระหว่างเพื่อนมนุษย์ สังคม และสิ่งแวดล้อม มัคคุเทศก์ ทั้งที่เป็นนักเรียนและคนในชุมชน เป็นผู้แสดงแนวทาง เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจในความหมายในการเดินทางอย่างแท้จริง คือ ให้ทั้งอามิส ปฏิสันถาร และธรรมปฏิสันถาร เพื่อให้เกิดการเดินทางครั้งนั้นๆ มิให้สูญเปล่าปราศจาก คุณค่าทางด้านทางจิตใจและปฏิบัติที่ต้งามต่อเพื่อนมนุษย์และสิ่งแวดล้อม

การให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมและสร้างรายได้แก่คนในชุมชน สอดคล้องกับ ผลการวิจัยของ วัฒนา โคตรธา (2553) ซึ่งได้ทำการศึกษาเรื่องการส่งเสริมการท่องเที่ยว ขององค์การบริหารส่วนจังหวัดมุกดาหาร พบว่า องค์การบริหารส่วนจังหวัดควรมีกลยุทธ์ในการพัฒนาและส่งเสริมการท่องเที่ยว คือ พัฒนาแหล่งท่องเที่ยว ส่งเสริมการให้บริการด้านการท่องเที่ยวให้เป็นมาตรฐาน เช่น การจำหน่ายสินค้า การให้บริการสาธารณะ การจัดการความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน และส่งเสริมการมีส่วนร่วมให้บริการภาคประชาชน เน้นการมีจิตใจบริการ การอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น การใช้ภาษาท้องถิ่นและการแต่งกายประจำเผ่า

ข้อเสนอแนะในการวิจัย

จากการศึกษาผู้วิจัยสรุปปัญหาและนำข้อเสนอเชิงปฏิบัติมาเสนอแนะแนวทางในการแก้ปัญหาดังต่อไปนี้

1. ควรมีการสร้างสื่อต่างๆในการประชาสัมพันธ์ให้หลากหลายยิ่งขึ้น
2. ควรมีมัคคุเทศก์พาชมสถานที่ และอธิบายประวัติความเป็นมา ประโยชน์และความสำคัญของสถานที่
3. การประชาสัมพันธ์ด้านสถานที่โดดเด่นยังขาดการให้ข้อมูลแก่ผู้ที่สนใจและนักท่องเที่ยวหากมีการจัดสถานที่ที่สามารถสื่อข้อมูลเรื่องราวข้อมูลหรือประวัติของวัด เช่น VCD VDO หรือจัดทำเป็นป้ายเล็กๆทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษอธิบายความสำคัญและเรื่องราวย่อๆ ก็จะทำให้เกิดความเป็นสากลและเข้าใจของนักท่องเที่ยว

4. ควรมีห้องสนทนาธรรม ให้พระสนทนาธรรมด้วยภาษาต่างๆ เข้าใจได้ไม่ยาก

5. ในส่วนของเยาวชนควรมีกิจกรรมที่สอดคล้องกับช่วงวัย เช่น มุมอ่านหนังสือ, มุมศิลปะ, มุมวัฒนธรรม แต่ทั้งนี้ควรให้อยู่ในขอบเขตของความสงบที่พอเหมาะไม่รบกวนผู้อื่น

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาถึงแรงจูงใจในการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวเชิงพุทธทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ

2. ควรมีการศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยว

3. ควรมีการศึกษาถึงแนวทางการมีส่วนร่วมของชุมชน

4. ควรมีการศึกษาแนวนโยบายในระดับชาติเกี่ยวกับการท่องเที่ยวในเชิงศาสนาในประเทศไทย เพื่อเป็นส่งเสริมให้ประชาชนให้ความสำคัญต่อองค์ทางด้านศาสนา และเป็นการเผยแพร่ความรู้ในด้านศาสนาของทุกศาสนา

5. ควรมีศึกษาแนวทางการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงศาสนาทั้งในประเทศและต่างประเทศ เพื่อเป็นการกระตุ้นให้พุทธศาสนิกชนได้สืบทอดวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามทางพุทธศาสนา

6. ควรมีการศึกษาถึงผลที่ได้รับจากการปฏิบัติธรรม

ภาพประกอบที่ 2 กิจกรรมนักท่องเที่ยว

เอกสารอ้างอิง

ปานทิพย์ อัฒนาวิช. (2553). ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยวไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

พระครูศรีปริยัตยาภิวัฒน์. (2555). ศาสนากับวัฒนธรรม. อุบลราชธานี : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี.

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2548). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 13. กรุงเทพฯ : เอสอาร์พริ้นติ้งแมสโปรดัก.
- แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม. (2556). “รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ: กระบวนการเปลี่ยนแปลง “เส้นทางบุญ” สู่มรรคาธรรม.” **วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์**, 9(3), 1-16.
- สนธิ สมัครการ. (2545). **การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาการของสังคม**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : สำนักงานกิจการโรงพิมพ์ องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก.
- เสมอชัย พูนสุวรรณ. (2544). **วิทยาศาสตร์กับความจริงในวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพฯ : คบไฟ.
- สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. (2554). **คู่มือการพัฒนาวัดสู่ความเป็นมาตรฐาน**. กรุงเทพฯ : กองพุทธศาสนสถาน.
- สุรศักดิ์ ศิลาวรรณา. (2550). **การท่องเที่ยวและการเผยแพร่พระพุทธศาสนา : บทบาทของวัดในเขตกรุงเทพมหานคร กรณีศึกษาวัดบวรนิเวศวิหารและวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม**. สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหิดล.
- อมรา พงศาพิชญ์. (2541). **วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์ : วิเคราะห์สังคมไทยแนวมนุษยวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อารีย์ นัยพินิจ และคณะ. (2556). **การศึกษาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงศาสนาของวัดในกลุ่มจังหวัดร้อยแก่นสารสินธุ์**. **วารสารปัญญาภิวัฒน์**, 5(1), 38.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2527). **พัฒนาการของชีวิตและวัฒนธรรม**. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2553). **ทฤษฎีและวิธีวิทยาของการวิจัยวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์.
- Nash, D.(1989).Tourism as a Form of Imperialism In. **Hosts and Guests : The Anthropology of Tourism**. 2nd. ed. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Max Weder ,Wikipedia. **the free encyclopedia** <https://en.wikipedia.org> สืบค้น (1 มกราคม 2559)
- Turner, Victor. (1969). **The Ritual Process: Structure and Anti-structure**. Ithaca: New York : Cornell University Press.